

Postanowienia Soboru Stu Rozdziałów z zakresu teologii praktycznej

ks. Karol Wilkiel

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Instytut Ekumeniczny, Polska

ORCID: 0000-0001-6292-3167

karol.wilkiel@gmail.com

rev. K. Wilkiel, *Decisions of the Stoglavyy Synod regarding practical theology*, Elpis, 22 2020: 45-54.

Abstract: The article concerns historical conditions of one of the key councils which took place in Russian Orthodox Church. It was convened by Tsar Ivan IV at the beginning of 1551 in Moscow, and it was signed up in history under the name The Stoglavyy Synod. The name of the Council follows its decisions – a final document which contained one hundred chapters. This article is the analysis of its decisions, concerning practical theology, as well as problems with conduction of liturgy, faced by the Russian Orthodox Church in 16th century.

Streszczenie: Artykuł podejmuje analizę wybranych postanowień jednego z ważniejszych soborów, który odbył się w ruskiej cerkwi. Został zwołany przez cara Iwana IV na początku 1551 r. w Moskwie i przeszedł do historii pod nazwą Sobór Stu Rozdziałów. Nazwa soboru wynika z jego postanowień – dokumentu końcowego, który zawierał sto artykułów (rozdziałów). Niniejszy artykuł przedstawia analizę postanowień Soboru Stu Rozdziałów, które dotyczą teologii praktycznej. Owe postanowienia ukazują również problemy praktyki liturgicznej, z jakimi borykała się ruska cerkiew w XVI w.

Keywords: The Orthodox Church, history of church, council, Russian Orthodox Church

Słowa kluczowe: Prawosławie, historia kościoła, sobór, Rosyjski Kościół Prawosławny

Sobór Stu Rozdziałów, który odbył się w Moskwie w 1551 r. był to tzw. Sobór Ziemiński, ponieważ podejmowano na nim decyzje nie tylko dotyczące Cerkwi, ale również i państwa. Inicjatorem zwołania soboru był car Iwan IV Groźny¹ w porozumieniu z metropolitą moskiewskim Makarym. W soborze uczestniczyli dwaj arcybiskupi, siedmiu biskupów, przedstawiciele monasterów, niższego duchowieństwa, bojarów oraz wiernych. Główną przyczyną zwołania soboru był nieporządek w liturgicznym i duchowym życiu Cerkwi na Rusi. Po upadku Konstantynopola w 1453 r. władcy moskiewscy zaczęli postrzegać siebie jako następców bizantyńskich imperatorów. Zwołany przez cara sobór miał celu ukazanie bizantyńskiej symbiozy państwa i Cerkwi (Bułgakow, 1870, s. 219-220)².

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie postanowień Soboru Stu Rozdziałów dotyczących teologii praktycznej. Jednym z powodów zwołania Soboru Stu Rozdziałów był nieporządek w życiu liturgicznym Cerkwi. Problem ujednoczenia rytów cerkiewnych okazał się jedną z najbardziej złożonych kwestii, z jakimi miał do

czynienia sobór. Ks. Aleksander Schmemmann twierdzi, iż sens Soboru Stu Rozdziałów polega na stopniowym odrzucaniu tradycji greckich i przeciwstawiania prawosławiu ruskiemu – prawosławia greckiego, co nastąpiło po uwolnieniu się z kanonicznej zależności od Greków. Ojciec Aleksander dodaje, iż Iwan IV Groźny nie był wielbicielem „wiary greckiej”, a przejawiał skłonności do wpływów napływających z Zachodu (Schmemmann, s. 314-315).

Poniżej przedstawiona będzie analiza wybranych rozdziałów (*gław*) dotyczących teologii praktycznej.

Gława 7

W rozdziale 7 *Stogława* (*Stoglav*”, 1862, s. 83-86) kontynuowana (rozpoczęta była w *gławie* 6) jest odpowiedź na pierwsze pytanie cara³. Rozdział 7 postanowień soborowych poświęcony jest określeniu momentu rozpoczęcia bicia w cerkiewne dzwony. Dzwon cerkiewny miał obwieszczać wiernym o początku nabożeństwa w cerkwi, a faktycznie bywało tak, że dzwoniono nie na czas. Ustaw⁴, którym posługiwała się Cerkiew, przyszedł na Ruś

¹ Iwan IV Groźny – urodzony 25 sierpnia 1530 r. w miejscowości Kołomienskoje, zmarł 18 marca 1584 r. w Moskwie. Syn Wasyla III i Heleny Glińskiej. Od 4 grudnia 1533 r. Wielki Książę Moskiewski. Był on pierwszym władcą Rosji, który koronował się na cara. Owo wydarzenie miało miejsce 16 stycznia 1547 r. Władzę sprawował do śmierci, tj. do 1584 r. (Florja, 2010, s. 628-629).

² Więcej na temat historii Soboru Stu Rozdziałów, Zob. (Wilkiel, 2019, s. 27)

³ Treść pytania 1: „O dzwonach i śpiewie w Cerkwiach, zgodnie z regułą cerkiewną; o powołaniu starostów kapłańskich; o celu tego powołania”. (Bočkarev, 1906, s. 42)

⁴ Ustaw (Reguła liturgiczna, Typikon – księga zawierająca reguły) – reguła dotycząca nabożeństw i życia liturgicznego. Określenia tyczą się również reguł monasterskich. Zbiór reguł cerkiewnych zawartych

z Bizancjum. Początkowo funkcjonowały następujące reguły: Typikon Wielkiej Cerkwi i Typikon Studyjski. Jednak ostatecznie pojawiły się również reguły innych klasztorów, w szczególności Jerozolimskiego⁵, który przyjął się jako ostateczny i do dzisiaj funkcjonuje w praktyce liturgicznej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Sobór postanowił, w jakim czasie należy dzwonić (a co za tym idzie – rozpocząć nabożeństwa) na nabożeństwa niedzielne, codzienne, sobotnie, święta z liczby dwunastu, dzień św. ap. Piotra i Pawła oraz w dni, kiedy przypadają święta mniejsze (*Stoglav*”, 1862, s. 84).

Pomimo tego, że *Stoglav* odsyła czytelnika tylko do Typikonów Studyjskiego i Wielkiej Cerkwi, to faktycznie reguły przytaczane w omawianej *głowie* były wzięte z Ustawu Jerozolimskiego. W 7 *głowie Stogława*, mamy do czynienia z przyjętymi zmianami, które nakreślił metropolita Ioasaf. W tym wypadku chodziło o możliwość przeniesienia nabożeństw na inną datę, jeśli wymagały tego uwarunkowania państwowe. Miało to miejsce przede wszystkim w sytuacjach, kiedy car wyjeżdżał na wyprawę wojenną. Oprócz tego, dzięki wprowadzonemu prawu skorzystali również handlarze oraz ludzie chorujący (Gorskij, A. (red.), 1985, s. 432-433).

Głowa 8

8 *głowa (Stoglav*”, 1862, s. 86-88) stanowi odpowiedź na carskie pytanie dotyczące porządku nabożeństw. Są w niej zawarte pouczenia związane z carskimi pytaniami

w księdze Typikon – czyli *ustaw*, dzieli się na dwie części: pierwsza – dotycząca porządku nabożeństw, oraz druga – zawierająca dyscyplinę liturgiczną. Pierwsza część zajmuje się przedstawieniem porządku nabożeństw, druga zaś koncentruje swoją uwagę na postach, zakazach i nakazach dotyczących sprawowania nabożeństw, w szczególności Boskiej Liturgii. Jedną z cech typikonu jest powiązanie porządku nabożeństw, życia liturgicznego oraz sposobu odprawiania nabożeństw z zasadami określającymi monasterskie życie wspólnotowe. Kiedy wglębimy się w współczesne redakcje typikonu, zauważymy scalania owych dwóch przejawów życia Cerkwi, m.in. poprzez umieszczenie w tekstach dotyczących celebry nabożeństw wzmianek odnoszących się do praktyk monasterskich nie związanych ściśle z nabożeństwem, a określających np. pory snu czy też jakie pokarmy można spożywać w danym dniu. Opracowując współczesne Typikony, autorzy opierali się na monasterskich dawnych redakcjach, które określały reguły życia w danym monasterze. (Ławreszuk, 2009, s. 167-169; Lenczewski, 1981, s. 185)

⁵ W XV w. ruska Cerkiew rozpoczyna zmianę z obowiązującej dotychczas reguły Studyjskiej na regułę Jerozolimską. Propagatorem owej zmiany był metr. Focjusz (metropolita kijowski w latach 1408-1431), zaś Typikon Jerozolimski przyjęty został na Rusi za czasów metr. Cypriana (zm. w 1408 r.). Jednak owej modyfikacji nie udało się dokonać w pełni. Fakt ten spowodował, iż przez jakiś czas obrzędy oraz śpiewy obecne w katedrach metropolitalnych różniły się znacząco od tych wykonywanych w świątyniach parafialnych. Modyfikacja reguł liturgicznych niosła za sobą poważne zmiany, ponieważ Typikon Studyjski i Jerozolimski różniły się od siebie: rodzajami sprawowanych nabożeństw, a co za tym idzie odrębną ich hymnografią; przewagą śpiewu nad recytacją podczas nabożeństw itd. (Ławreszuk, 2009, s. 184-185; Sawicki, 2013, s. 64; Skaballanovich, 2004, s. 492-494)

11, 22, 23 i 24-tym⁶. Sobór stwierdza, iż Boską Liturgię sprawować należy we wszystkich szatach liturgicznych,

„z bojaźnią i drżeniem, nie myśląc o niczym, co ziemskie” (*Stoglav*”, 1862, s. 88).

Liturgia musi być sprawowana zgodnie z rytami i przekazami świętych: Bazylego Wielkiego⁷, Jana Chryzostoma⁸ oraz Grzegorza Dialoga⁹. Mówiąc o I części Boskiej Liturgii – *proskomidii*, sobór wystąpił przeciwko złym praktykom niektórych kapłanów, polegających na niewyjmowaniu cząsteczek za żywych czy też zmarłych z przynoszonych na *proskomidię* – *prosfor*¹⁰. Prosfornice nie mogą nic mówić nad prosforami, tylko modlitwę Jezusową, z błogosławieństwa biskupa lub kapłana mogą jeszcze odbijać na przyniesionej prosforze pieczęć ze znakiem krzyża. *Głowa* reguluje ponadto cechy wymagane od prosfornic, ich wiek oraz inne obowiązki (*Stoglav*”, 1862, s. 87-88).

W odniesieniu do pytania 24 postanowiono, iż *ponomari, diaki*, jak również wszystkie osoby wchodzące w skład osób posługujących w ołtarzu mogą wstępować w związek małżeński tylko raz.

Głowa 9

Głowa 9 (Stoglav”, 1862, s. 88-96) rozpoczyna się od schematu „modlitw wejścia”, który kapłan i diakon powinni wypełniać podczas wejścia do świątyni. Ryt ten wygląda następująco:

⁶ Treść pytania 11.: „O złych praktykach prosfornic oraz o sprawowaniu proskomidii przez kapłanów niezgodnie z ustalonym rytym”; Treść pytania 22.: „O skrajnych zaniedbaniach kapłanów w świątyniach i o zgorszeniu płynącym z tego powodu dla wiernych”; Treść pytania 23.: „O celebrowaniu przez kapłanów nabożeństw i posług cerkiewnych bez określonych w regułach szat liturgicznych”; Treść pytania 24.: „O ponomarach i diakach, posługujących w ołtarzu, którzy drugi lub trzeci raz przyjęli sakrament małżeństwa”. (Bočkarov, 1906, s. 43)

⁷ Liturgia św. Bazylego Wielkiego – sprawowana jest 10 razy w roku: 5 niedziel Wielkiego Postu, Wielki Czwartek, Wielką Sobotę, w wigilię świąt Narodzenia Chrystusa oraz Chrztu Pańskiego, w dzień pamięci św. Bazylego Wielkiego – 1/13 stycznia. Jej autorem jest św. Bazyli Wielki, arcybiskup Cezarei Kapadockiej (329 – 379). (Lenczewski, 1981, s. 225-228).

⁸ Liturgia św. Jana Chryzostoma – jest to liturgia sprawowana najczęściej w Cerkwi prawosławnej. Czas jej powstania i autorstwo są trudne do określenia. Kształtuje się ostatecznie w XI w. Pewne jest, iż św. Jan nie jest jej autorem. Zob. (*Liturgia Kościoła prawosławnego*, 2003, s. 63-65).

⁹ Mowa jest tutaj o Liturgii Upřednio Poświęconych Darów – odprawiana jest w środy i piątki Wielkiego Postu, w czwartek piątego tygodnia Wielkiego Postu oraz w Wielki Poniedziałek, Wielki Wtorek oraz Wielką Środę. W okresie Wielkiego Postu, od poniedziałku do piątku, Boska Liturgia nie jest odprawiana. Sprawowana jest ona po to, aby wierni w te dni mogli przystąpić do Eucharystii. Dary poświęcane są podczas Boskiej Liturgii sprawowanej w poprzednią niedzielę. Ryt Liturgii jest połączony z wieczernią. (Borowik, 2001, s. 131-132).

¹⁰ *Prosfora* – chleb liturgiczny upieczony z białej mąki z dodatkiem kwasu, używany przy sprawowaniu sakramentu Eucharystii. (Fediukina, 2014, s. 202).

Tekst <i>Stogława</i>	Tłumaczenie na język polski
<p>„Станут убо вкупе пред дверьми церковными западными в паперти и вход творят сотворь три поклоны.</p> <p>Дьякон: Благослови, владыко. Иерей глаголет: Благословен бог наш. Таже: Царю небесный, Трисвятое, по Отче наш, иерей возглас: Я ко твое есть царство. Посем: Господи, помилуй. x 12. Слава, и ныне, Приидете поклонимся трижды. Таже глаголют тропари сия: Радуйся двери божия; радуйся, пречистая дево святая, радуйся, владычице и заступнице миру, радуйся, стено и прибежище и покрове граду нашему. Под твою милость прибегаем. Богородице дево, молитв наших не презри в скорбех, но от бед избави нас, едина чистая и благословенная! Господи, отъими от мене беззакония моя и прегрешения моя, да достойно вниду в достояние святого храма твоего, непроходимая двери тайно знаменана! Благословенная Богородице, дево, приими молитвы наша и донеси я Сыну своему и богу нашему, да спасет тебе ради душа наша. И посем глаголи тропарь настоящего дни святого или святителя или велика мученика, или преподобного отца или апостола и евангелиста. Святыи христов, (имярек), пострадавый за Христа, имея дерзновение к нему молися о мне, грешном и недостойном рабе своем, священноиноке или священноиереи (имярек). И целуют у дверей на столпцах по странам Спасов образ и пречистой или кресты. И посем входят в церковь священник с дьяконом и сотворяют вкупе к востоку поклоны три, глаголюще тропарь: Пречистому образу поклоняемся, Слава и ныне, Богородичен, Бога из тебе воплощася разумехом. Таже тропарь дню, и храму, и святому, и за упокой, и кондак. Сия глаголюще, знаменуются и целуют святые образы. Также к правой стороне поклон един и к левой также. И отходят малыми дверми к жертвеннику, глаголюще в себе тай молитву: Господи, низпосли руку твою с высоты жилища твоего” (<i>Stoglav</i>”, 1862, s. 88-90).</p>	<p>Stanąwszy razem przed zachodnimi drzwiami cerkwi, w przedświątku i czynią obrzęd wejścia, kłaniając się trzykrotnie.</p> <p>Diakon: Pobołogslaw, władyko. Kapłan: Błogosławiony Bóg nasz. Następnie: Królu Niebieski, Trójświęte, po Ojczy nasz, kapłan wygłasza aklamację: Albowiem Twoje jest królestwo. Po tym: Panie zmiłuj się. x 12. Chwała, i teraz, Przyjdźcie pokłońmy się... trzykrotnie. Następnie mówią tropariony: Raduj się, która jesteś wrotami do Boga, Raduj się, przeczysta święta Dziewico, Raduj się, władczyni i orędowniczko świata, Raduj się twierdzo i schronienie i opieko naszego miasta. Pod Twoje miłosierdzie przybiegamy, Bogurodzico dziewico, naszymi modłami nie pogardzaj w utrapieniach, lecz wybaw nas od nieszczęść, jedyna Czysta, jedyna Błogosławiona! Panie, odrzuć ode mnie nieprawości moje i grzechy moje, abym z godnością mógł wejść do świętego przybytku Twojego, w tajemniczy sposób wrota, których nie da się przejść pieczętując. Błogosławiona Bogurodzico, Dziewico, przyjmij modlitwy nasze i zanies je przed oblicze Twojego Syna i Boga naszego, aby dzięki Tobie zbawił dusze nasze. Następnie wygłasza <i>tropariony</i> czczonego tego dnia świętego lub świętego biskupa, lub wielkiego męczennika, lub świętego mnicha, lub apostoła czy też ewangelisty. Święty Chrystusowy, (imię), który doznałeś cierpień za Chrystusa, posiadający odwagę, aby modlić się do Jego w moim imieniu, grzesznego i niegodnego sługi, kapłana (imię) I całują leżące na pulpitych, przy drzwiach, po odpowiednich stronach ikony: Zbawiciela i Bogurodzicy lub krzyże. Następnie wchodzą do cerkwi, kapłan z diakonem i razem kłaniają się trzykrotnie na Wschód, mówiąc <i>tropariony</i>: Przechyśnij Twojej Ikonie oddajemy pokłon, Chwała i teraz, Teotokion, Boga, który dzięki Tobie stał się człowiekiem, poznaliśmy. Następnie <i>troparion</i> przypadającego dnia, świątyni, ku czci (K.W.) świętego, za zmarłych oraz <i>kondakion</i>. Podczas ich wygłaszania czynią znak krzyża i całują święte ikony. Następnie kłaniają się raz ku prawej stronie, raz ku lewej stronie. I odchodzą diakońskimi wrotami do <i>żertwiennika</i>¹, mówiąc po cichu modlitwę: Panie, podnieś rękę Twoją z wysokości świętego Twego przybytku (tłumaczenie autora)</p>
<p>¹ <i>Żertwiennik</i> (Stół ofiarny) – umieszcza się zwykle z lewej strony części ołtarzowej. Przypomina on żłóbek betlejemski, jak również Golgotę. Na stole ofiarnym przygotowuje się dary dla św. Eucharystii – chleb i wino. (Bondaruk, 1987, s. 29).</p>	

W dalszej części 9 *gławy* mowa jest o tym, że podczas sprawowania *Proskomidii* czytane są godziny kanoniczne (cs. *Czasy*). Pytanie 11, dane przez cara podczas rozpoczęcia soboru, traktuje o złych praktykach, które kapłani wprowadzają podczas sprawowania *proskomidii*. W związku z tym *Stogław* nakazuje, że powinna odbywać się według następującego rytu: kapłan – 1) wycina *agniec*¹¹ z pierwszej *prosfory*; 2) wlewa do czaszy wodę i wino; 3) wycina cząsteczkę z drugiej *prosfory* ku czci Przenajświętszej Bogurodzicy i kładzie po prawej stronie *agnca*; 4) z trzeciej

prosfory wyjmuje cząsteczkę ku czci św. Jana Chrzciciela i kładzie po lewej stronie *agnca*; 5) z pozostałych *prosfor* wyjmuje cząsteczki w intencji wszystkich biskupów prawosławnych, za cara, za księżęta oraz za wszystkich chrześcijan żyjących oraz zmarłych (te cząsteczki kładzie poniżej *agnca*); 6) pokrywa Święte Dary pokrowcami oraz wozduchem¹². Niektórzy duchowni nie pokrywali darów wozduchem, co sobór potępił (*Stoglav*”, 1862, s. 90-93).

¹¹ *Agniec* – wykrojona z *prosfory* ofiarnej w czasie *proskomidii* środkowa część symbolizująca Chrystusa, która stanowi przedmiot ofiary eucharystycznej. (Fediukina, 2014, s. 202).

¹² *Pokrowcy i wozduch* – są to trzy płócienne narzuty: na kielich i patenę (małe pokrowce) mają kształt krzyża, zaś trzeci pokrowiec (*wozduch*), zwany dużym – formę prostokąta. Pokrowce małe symbolizują aniołów otaczających niebieski tron Boga, zaś duży – szaty, w które zawinięty był Chrystus po narodzeniu oraz po złożeniu do grobu. (Borowik, 2001, s. 30).

Sobór Stu Rozdziałów nie wprowadza żadnych zmian, czy ujednoliczeń, jeżeli chodzi o ryt Liturgii Katechumenów oraz Wiernych. Wypowiada się tylko w sprawie błędów w pojedynczych słowach, czy też sformułowaniach, modlitw

oraz hymnów liturgicznych. Owe zmiany zapisane zostały w drugiej części 9 *gławy*. Poniżej przedstawione są teksty liturgiczne, które były w użyciu przed soborem, poprawki, jakie wniósł sobór, oraz tekst używany współcześnie.

Tekst używany przed Soborem Stu Rozdziałów	Tekst poprawiony przez Sobór Stu Rozdziałów	Tekst będący w użyciu we współczesnej praktyce liturgicznej.
1) Jedna z prób Wielkiej Ektenii ¹		
<p>„архиепископе нашем, (имярек), и о честном его прозвистерстве” (Воцкарев, 1906, s. 182).</p> <p>(o arcybiskupie naszym (imię), i o czcigodnych jego prezbiterach)</p>	<p>„о архиепископе нашем, (имярек), честного его прозвистерства и еже о Христе дяконства и всего причта” (Stoglav”, 1862, s. 94).</p> <p>(o arcybiskupie naszym (imię), czcigodnych jego prezbiterach i w Chrystusie diakonach i całym stanie duchownym)</p>	<p>Ў господи́нѣ на́шемъ блаже́ннѣйшемъ митрополи́тѣ (и́мѣ), и ѡ господи́нѣ на́шемъ пре́вѣщѣннѣйшемъ е́пископѣ (и́мѣ), чести́емъ пре́вѣщѣннѣйшемъ диа́конствѣ, ѡ все́мъ причтѣ и лю́дехъ... (Liturgia Ioanna Zlotoustago, 2001, s. 25 na odwrocie).</p> <p>(Za wielce błogosławionego metropolitę naszego (imię), i najprzewielebniejszego biskupa naszego (imię), za czcigodnych prezbiterów, w Chrystusie diakonów, za cały stan duchowny i lud...)</p> <p>(Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma, 2001, s. 36)</p>
2) Ósmy artykuł Symbolu Wiary		
<p>„и в Духа святого Господа истинного...” (Stoglav”, 1862, s. 94).</p> <p>(I w Ducha Świętego, Pana prawdziwego...)</p>	<p>„и в Духа святого истинного и животворящего...” (Stoglav”, 1862, s. 94)</p> <p>(I w Ducha Świętego prawdziwego i ożywiciela.)</p>	<p>И въ дѣла свѣ́таго, гдѣ, живо́творящаго... (Katechizm Cerkwi Prawosławnej, 2001, s. 25).</p> <p>(I w Ducha Świętego, Pana, Ożywiciela...)</p>
3) Jedna z prób Ektenii Żarliwej ² wygłaszanej po przyjęciu Św. Eucharystii		
<p>„День весь совершен, свят, мирен, безгрешен, испросивше у Христа. сами себе и друг другу...” (Stoglav”, 1862, s. 94-95).</p> <p>(O cały ten dzień doskonały, święty, spokojny i bezgrzeszny, prosząc Chrystusa, sami siebie, wszyscy siebie nawzajem...)</p>	<p>„День весь совершен, свят, мирен, безгрешен, испросивше себе, (или сами себе, то едина сила) и друг другу и весь живот наш Христу богу предадим” (Stoglav”, 1862, s. 94-95).</p> <p>(O cały ten dzień doskonały, święty, spokojny, bezgrzeszny, prosząc siebie (lub sami siebie, to ta sama siła), wszyscy siebie nawzajem, i całe życie nasze Chrystusowi Bogu oddajmy.)</p>	<p>Дѣнь все́ съсоверше́нъ, свѣ́тъ, ми́ренъ и безгрѣшенъ испроси́вши, сами себе́ и другъ другу́, и все́ живо́тъ нашъ Хри́сту Бо́гу преда́димъ. (Liturgia Ioanna Zlotoustago, 2001, s. 85)</p> <p>(O cały ten dzień doskonały, święty, spokojny i bezgrzeszny, prosząc sami siebie, wszyscy siebie nawzajem, i całe życie nasze Chrystusowi Bogu oddajmy).</p> <p>(Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma, 2001, s. 106)</p>
4) Ostania prośba Ektenii Błagalnej wygłaszanej podczas Boskiej Liturgii przed Modlitwą Pańską (Otcze Nasz)		
<p>„Единение веры и причастие святого Духа испросивше у Христа сами себе и друг другу” (Stoglav”, 1862, s. 95).</p> <p>(Jedność w wierze, i udział we wspólnocie Świętego Ducha uprosiwszy Chrystusa, sami siebie, wszyscy siebie nawzajem.)</p>	<p>„Единение веры и причастие святого Духа испросивше себе и друг другу и весь живот наш Христу богу предадим” (Stoglav”, 1862, s. 95).</p> <p>(Jedność w wierze, i udział we wspólnocie Świętego Ducha uprosiwszy, siebie, wszyscy siebie nawzajem, i całe życie nasze Chrystusowi Bogu oddajmy.)</p>	<p>Соеди́неніе вѣры, и прича́стіе свѣ́таго дѣла́ испроси́вши, сами себе́, и другъ другу́, и все́ живо́тъ нашъ Хри́сту Бо́гу преда́димъ. (Liturgia Ioanna Zlotoustago, 2001, s. 72-72 na odwrocie).</p> <p>(Zjednoczenie w wierze, i udział we wspólnocie Świętego Ducha uprosiwszy, sami siebie, wszyscy siebie nawzajem, i całe życie nasze Chrystusowi Bogu oddajmy).</p> <p>(Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma, 2001, s. 70-71)</p>

5) Fragment wspomnienia biskupów podczas Anafory ³		
<p>„Впервых помяни Господи архиепископа нашего (имярек), его же даровал еси (или дал)...” (<i>Stoglav</i>”, 1862, s. 96).</p> <p>(Najpierw wspomnij, Panie, arcybiskupa naszego (imię), któremu pozwoliłeś...)</p>	<p>„Впервых помяни Господи архиепископа нашего (имярек), его же даждь (или даруй), святым твоим церквам” (<i>Stoglav</i>”, 1862, s. 96).</p> <p>(Najpierw wspomnij, Panie, arcybiskupa naszego (imię), któremu pozwól, aby w świętej Twojej Cerkwi...)</p>	<p>Въ пѣрвыхъ поманнѣ, гдѣн, господина нашего блаженнѣйшого (имѣнкѣ) митрополита [...], иже даждѣ рѣчьмъ твоимъ црквамъ...(<i>Liturgia Ioanna Zlotoustago</i>, 2001, s. 68 na odwrocie – 69).</p> <p>(Najpierw wspomnij, Panie, wielce błogosławionego (imię) metropolitę [...], którym pozwól, aby w świętej Twojej Cerkwi...(<i>Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma</i>, 2001, s. 70-71))</p>
6) Fragment psalmu 91 czytany podczas Jutrznii		
<p>„Возвещати завтра милость твою и истину твою на всяк день” (<i>Stoglav</i>”, 1862, s. 95).</p> <p>Lub też: Возвещати завтра милость твою и истину твою на всяко время (<i>Stoglav</i>”, 1862, s. 95).</p> <p>(Ogłaszać od rana miłosierdzie Twoje i prawdę Twoją każdego dnia.)</p> <p>Lub też: (Ogłaszać od rana miłosierdzie Twoje i prawdę Twoją w każdym czasie.)</p>	<p>Благо есть исповедатися Господеви и пети имени твоему вышний возвещати завтра милость твою и истину твою на всяку ночь (<i>Stoglav</i>”, 1862, s. 95).</p> <p>(Dobrze jest wyznawać Pana i śpiewać imieniu Twemu, Najwyższy, ogłaszać od rana miłosierdzie Twoje i prawdę Twoją każdej nocy⁴.)</p>	<p>Благо щѣть исповѣдатнѣа гдѣевн и пѣтн имени твоемѣ, вышній: Возвѣщати завтра мѣчь твою и истину твою на всякъ нощь. (<i>Czasosłow</i>, 1925, s. 36).</p> <p>(Dobrze jest wyznawać Pana i śpiewać imieniu Twemu, Najwyższy, ogłaszać od rana miłosierdzie Twoje i prawdę Twoją każdej nocy.)</p>
<p>¹ Wielka Ektenia – standardowo zawiera 12 prośb (może ich być więcej np. na molebnach, poświęceniu wody, sakramentach). Rozpoczyna się słowami „Mirom Hospodu pomolimsia”, po każdej wzniesionej prośbie chór jeden raz odpowiada: „Gospodi Pomiluj”. (Bondaruk, 1987, s. 12). ² Ektenia Błagalna – każda prośba tej ektenii kończy się słowami „u Gospoda prosim”, na co chór odpowiada: „podaj Hospodi”. (Bondaruk, 1987, s. 12). ³ Anafora – ofiarowanie (z gr. ἀναφορά – trzymać w górze, podnosić) – modlitwa eucharystyczna, część składowa liturgii wiernych. Inaczej nazywana jest kanonem eucharystycznym. Najważniejsza modlitwa Boskiej Liturgii. Rozpoczyna się słowami: „Stańmy dobrze, stańmy z bojaźnią...” i kończy się błogosławieństwem kapłana: „Miłosierdzie wielkiego Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa niech będzie z wami wszystkimi”. W czasie anafory dokonuje się cud przemienienia Darów w Ciało i Krew Chrystusa. Anafora składa się z: Modlitwy dziękczynienia: „Godne to i sprawiedliwe, Tobie śpiewać, Ciebie błogosławić”; modlitwy <i>Sanctus</i>: „Święty, Święty, Święty...”; ustanowienia: „Bierzcie i jedzcie”, „Pijcie z niego wszyscy...”; Anamnezy – wspomnienia; Epiklezy – przywołania św. Ducha; dyptychy – wspomnienie żywych i umarłych. Anafora jest ciągłym, nieprzerwanym tekstem, składającym się z jednego długiego zdania. Z czasem do praktyki liturgicznej wszedł podział anafory na wiele fragmentów, między którymi pojawiają się dodatkowe teksty. (Żeltov, 2001, s. 279-289). ⁴ Tekst poprawiony przez Sobór Stu Rozdziałów przetrwał w praktyce liturgicznej do dzisiaj. Por. (<i>Czasosłow</i>, 1925, s. 36).</p>		

Jak możemy wywnioskować z przytoczonych przykładow, zmiany wprowadzone przez Sobór Stu Rozdziałów, zapisane w 9. *gławie* jego postanowień i tak nie były prawidłowym tłumaczeniem tekstów liturgicznych (oprócz treści psalmu 91, recytowanego na Jutrznii).

Gława 10

Gława 10 (*Stoglav*”, 1862, s. 96) jest odpowiedzią na 23 pytanie cara z I grupy. W owym pytaniu Iwan IV wskazuje na to, że duchowni sprawują nabożeństwa bez odpowiednich szat liturgicznych. *Gława* mówi o obowiązkowym nakładaniu przez duchownych *jepitrachila*¹³ i *rizy*¹⁴.

Dalsza część wspomnianego pytania wskazywała na to, że kapłani często w czasie służby bez potrzeby korzystają z Carskich Wrót. W 10 *gławie* wskazane są te momenty,

¹³ *Jepitrachil* – szata liturgiczna nakładana przez kapłana i biskupa na szyję, symbolizuje łaskę Bożą która mu została dana w czasie święceń, bez niego nie można odprawiać nabożeństw. (Bondaruk, 1987, s. 52-53).

¹⁴ Fieloń (*Riza*) – szeroka, długa szata, bez rękawów, symbolizująca odzież, w którą ubrano Jezusa Chrystusa na dworze u Piłata. (Bondaruk, 1987, s. 52-53).

kiedy wrota mogą być otwierane podczas nabożeństw *wieczerni* oraz jutrzni. Wyjątkiem od ogólnie obowiązującego prawa, było nabożeństwo sprawowane przez biskupa. Zabroniono również duchownym przechodzenia przez Carskie Wrota bez szat liturgicznych (minimum *jepitrachila* i *rizy*) oraz w nieodpowiednim czasie (Gorskij, A. (red.), 1985, s. 434; Bočkarev, 1906, s. 184).

Gława 11

Gława 11 (*Stoglav*”, 1862, s. 97-98) stanowi kontynuację odpowiedzi na pytanie 23 i dotyczy odsłaniania i zaskaniania *zawiesy*¹⁵. Przede wszystkim sobór reguluje to, że przy każdym Carskich Wrotach, musi być *zawiesa*.

Rozdział przedstawia następujące reguły:

- 1) „...po zakończeniu sprawowania *proskomidii* przed *otpastem* godzin kanonicznych *zawiesa* jest odsłanianą i po *otpastie* godzin kanonicznych Carskie Wrota są zamykane. *Zawiesa* zaś jest odsłonięta aż do momentu przeniesienia Świętych Darów z zertwiennika na pre-

¹⁵ *Zawiesa* – kotara wisząca za Carskimi wrotami. Przyp. aut. K.W. (ks.).

stoł, wtedy zamykane są Carskie Wrota i zasłaniana jest *zawiesa* i nie są otwierane do momentu udzielania Eucharystii. Po rozesłaniu kończącym Boską Liturgię Carskie Wrota są zamykane a *zawiesa* zasłaniana. Tak jest, kiedy Boską Liturgię sprawuje jeden kapłan. W sytuacji, kiedy służy z nim diakon, *zawiesa* otwierana jest na *ispolniaja molitwy*, po *Izdradno*, a zasłaniana jest po *Swjataja swjatym*, zasłonięta jest do udzielania Eucharystii, jak powiedziano wyżej” (*Stoglav*”, 1862, s. 97-98).

- 2) Podczas *wieczerni*, jutrzni, *molebnów*, *zawiesa* odsłonięta musi być przez całe nabożeństwo (*Stoglav*”, 1862, s. 97-98).
- 3) Kiedy godziny kanoniczne sprawowane są bez Boskiej Liturgii, *zawiesa* odsłaniana powinna być od czytania lekcji apostołskiej i zasłaniana po *otpustie* (*Stoglav*”, 1862, s. 97-98).

Gława 12

Gława 12 (*Stoglav*”, 1862, s. 99.100) jest pouczeniem o tym, co można wносить do ołtarza. Sobór zabrania wnoszenia do ołtarza rzeczy, które nie są potrzebne do sprawowania nabożeństw (wspominane są np.: piwo, miód, chleb, jedzenie, ludzkie dobra). Określono, że do najważniejszej części świątyni wnieść można: świece, *ladan* (kadzidło), wino liturgiczne, gorącą wodę i naczynia do ewentualnego przygotowania wrzątku oraz księgi liturgiczne.

Analizowany rozdział określa również, że na *prestoł* oraz *żertwiennik* można kłaść następujące przedmioty: Ewangelia, Krzyż, utensylia liturgiczne, *pokrowcy* i *wozduch* i pozostałe rzeczy poświęcone.

Opisywana *gława* przypomina również, aby duchowni nie pozwalali wchodzić do ołtarza ludziom postronnym oraz tym, którzy po raz drugi (i więcej) wzięli ślub.

Gławy 14-16

W *gławach* 14-16 (*Stoglav*”, 1862, s. 101-107) zawarte są przepisy dotyczące zakładania przez kapłanów szat liturgicznych podczas nabożeństw. 14 rozdział rozpoczyna się od wskazania, aby duchowni

„dzieci chrzcili, udzielali sakramentu małżeństwa, oświęcali wodę w wigilię święta Objawienia Pańskiego – w pełnym obłaczeniu. Wieczernie, panichidy, połunosznicze, jutrznie i molebny sprawowali w *jepitrachili* i *rizie*” (*Stoglav*”, 1862, s. 101-102).

Jak widać z przytoczonego fragmentu *Stogława*, 14 rozdział mówi o obowiązku zakładania przez kapłanów szat liturgicznych podczas sprawowania nabożeństw, zaś w 15 rozdziale zsyłając się na Świętych Ojców, sobór wyjaśnia fundamenty tego obowiązku i na zasadzie alegorii opisuje znaczenia szat liturgicznych (*Stoglav*”, 1862, s. 102-106).

Gławę 16, można podzielić na 4 części, jednak aspekt teologii praktycznej zawarty jest w pierwszych dwóch oraz

ostatniej. Pierwsza część owego rozdziału jest kontynuacją postanowień dotyczących ubioru liturgicznego kapłanów. Na zakończenie regulacji norm dotyczących szat, wskazane są sankcje, jakie mogą czekać tych, którzy będą je naruszać. Duchowny, który nie będzie przestrzegał zasad zakładania określonych szat liturgicznych, będzie zawieszony w czynnościach kapłańskich, bez różnicy, której szaty nie założy. Jednocześnie mowa jest o tym, że pomimo kary nałożonej podczas życia ziemskiego, duchownego po śmierci czeka kara o wiele cięższa (Gorskij, A. (red.), 1985, s. 435).

Druga i czwarta część 16 *gławy* zawiera odpowiedź na 22 i 33 pytania carskie¹⁶. W tym rozdziale zauważamy ważne postanowienia dotyczące carskich pytań, ale również zmieniające nieco ich sens. W pytaniach szczególnie nacisk kładziony był na to, że nabożeństwa w cerkwiach są skracane oraz że teksty, które powinny być czytane, są śpiewane itd. Uczestnicy soboru zwracają uwagę nie tylko na obowiązek służby zgodnie z cerkiewną regułą (ustawem), ale również na to, żeby sprawować je: cicho, spokojnie, z uwagą. Sobór surowo zakazuje praktykowania „wielogłosowości”¹⁷:

„aby jednocześnie dwóch psalmów nie śpiewali, podobnie w przypadku kanonów aby jednocześnie nie śpiewali *hirmosów* i czytali tropariony” (*Stoglav*”, 1862, s. 105).

Początkowo zakaz ten objął głównie świątynie Moskwy. Próba wykluczenia *mnogogłasija* była nieudana do czasów reform przeprowadzonych przez patr. Nikona. Owo postanowienie nakazuje także, aby kanony były czytane, a nie śpiewane. Z tego możemy wywnioskować, że do czasu soboru *tropariony* kanonów były śpiewane (tak jak w Grecji) (Gardner, 1978, s. 450). W temacie śpiewu cerkiewnego Sobór Stu Rozdziałów postanowił również, iż bezdyskusyjnie podczas nabożeństwa Całnocnego Czuwania – Wielka Doksologia – musi być śpiewana (Gusiejnowa, 2005, s. 457).

Gława 17

Gława 17 (*Stoglav*”, 1862, s. 108-110) *Stogława* dotyczy sakramentu chrztu. Nie jest ona bezpośrednią odpowiedzią na żadne z carskich pytań. Pośrednio zaś odpowiada na pytania: 1. (dotyczące ogólnie sprawowania obrzędów cerkiewnych zgodnie z *ustawem*) oraz 23. (mówiącego o tym, że kapłani podczas sprawowania sakramentu chrztu nie zakładają pełnych szat liturgicznych). Pomimo tego, że temat chrztu nie był poruszany w carskich pytaniach, to

¹⁶ Pytania 22 i 33 dotyczyły porządku nabożeństw. (*Stoglav*”, 1862, s. 65-66,73).

¹⁷ Praktyka wielogłosowości pojawiła się na Rusi w wyniku zastosowania w XV w. w cerkwiach parafialnych monasterskiej reguły liturgicznej. Ten sposób praktykowania śpiewu i czytania jednokrotnie pojawił się w praktyce cerkiewnej, gdyż teksty liturgiczne było bardzo liczne i aby nie rozciągać w czasie i tak długiego nabożeństwa, w tym samym czasie śpiewano i czytano. Śpiew przy tym był jednogłosowy, grecki. Taka praktyka wprowadzała wielki nieporządek i nieczytelność treści nabożeństw. (Anchimiuk, 2003, s. 18; Korobin, Michajłowa, 1999, s. 20; Wołosiuk, 2003, s. 40, Metallov, 1990., s. 72).

był on przez długi czas w sferze zainteresowań hierarchów. W latach 1392-1395 metropolita Cyprian dwukrotnie w swoich listach zwracał się do duchowieństwa w sprawie sprawowania sakramentu chrztu. W jednym z tych listów skierowanym do duchowieństwa z Pskowa, krytykuje chrzczenie przez polewanie, które weszło w praktykę tamtejszych Cerkwi. Metropolita Focjusz również krytykuje w 1430 r. ową praktykę. Widzimy z tych listów, iż w Cerkwi ruskiej problem ten był żywy. Inną kwestią dotyczącą sakramentu chrztu, była obecność podczas chrztu tylko ojca chrzestnego lub matki chrzestnej. W tej sprawie metropolita Cyprian wypowiada się w drugim liście w 1395 r., zaś przed rozpoczęciem Soboru Stu Rozdziałów, temat ten porusza bp Kasjan (Gorskij, A. (red.), 1985, s. 436).

O sakramencie chrztu *Stoglav* przedstawia następujące reguły:

1) „Dzieci należy chrzczyć w cerkwiach, zgodnie z *ustawem* i przekazem św. Apostołów i św. Ojców, nie przez polanie a przez trzykrotne zanurzenie chrzczonego w wodzie” (*Stoglav*, 1862, s. 108).

Owo postanowienie wynikało z faktu, iż łaciński zwyczaj chrzczenia przez polanie głowy wodą, przenikał do praktyki Cerkwi prawosławnej szczególnie na terenach graniczących z państwami katolickimi (np. Nowgorod oraz Psków). Zaś w czasach, kiedy odbył się Sobór Stu Rozdziałów, praktyka ta nie była aż nadto rozpowszechniona na terenie ówczesnej Rusi. Wprowadzenie tego postanowienia miało na celu wzmocnienia cerkiewnego autorytetu wskazanym wcześniej tekstom metropolitów: Cypriana oraz Focjusza.

2) Zanurzenie musi być trzykrotne.

Stoglav w odniesieniu do 49. kanonu Postanowień Apostolskich¹⁸ stwierdza, iż:

„... zgodnie z 49 kanonem Apostolskim, pozbawiony godności będzie kapłan, który chrzci wypowiadając następujące słowa: Chrzczony jest sługa Boży (imię), w imię Ojca i Syna i Świętego Ducha, teraz i zawsze i na wieki wieków, Amen; i zanurza chrzczonego w wodzie, następnie powtarza te same słowa i ponownie zanurza, i trzeci raz wypowiada te słowa i zanurza w wodzie. Mówiąc tak, chrzci w imię trzech wiecznych, trzech synów i trzech pocieszycieli, a więc chrzci w imię dziewięciu osób, a nie trzech. Tak samo pozbawiony godności zostaje, zgodnie z 50.¹⁹ kanonem Apostolskim, ów kapłan, który wypowiada te słowa, lecz zanurza chrzczone dziecko tylko raz, nie wychwalając przez to zmartwychwstania” (*Stoglav*, 1862, s. 108-109).

¹⁸ Treść 49. kanonu Postanowień Apostolskich brzmi następująco: „Jeżeli którykolwiek biskup lub prezbiter chrzci niezgodnie z ustanowieniem Pana: w imię Ojca i Syna i Świętego Ducha, lecz w imię trzech wiecznych, albo w imię trzech synów, albo trzech pocieszycieli, niech będzie pozbawiony godności”. Na podstawie: (Znosko, 2000, s. 23).

¹⁹ Treść 50. kanonu Postanowień Apostolskich brzmi następująco: Jeżeli którykolwiek biskup lub prezbiter dokona podczas sakramentu chrztu nie trzech, lecz jednego zanurzenia, symbolizującego śmierć Pana, niech będzie pozbawiony godności. Albowiem nie powiedział Pan: „w Moją śmierć chrzćcie” – lecz: „idąc nauczajcie wszystkie narody, chrzcząc je w imię Ojca, i Syna i Świętego Ducha” (Mt. 28:19). (Znosko, 2000, s. 23).

3) Określenie prawidłowego sposobu chrztu.

Sobór Stu Rozdziałów postanawia, iż kapłan bierze na ręce chrzczone dziecko i wypowiada słowa:

„Chrzczony jest sługa Boży (imię), w imię Ojca Amen, zanurza i wyjmuje z wody; i Syna Amen zanurza i wyjmuje z wody; Świętego Ducha, teraz i zawsze na wieki wieków Amen, zanurza i wyjmuje z wody” (*Stoglav*, 1862, s. 108).

Od razu po tym obrzędzie kapłan oddaje chrzczonego dla *wosprijemnika*²⁰, następnie namaszczaony jest „wielkim mirem”²¹ oraz ubierany (przyoblekany) jest w nową szatę. W tym czasie śpiewany jest psalm 31. (*Stoglav*, 1862, s. 109). Ryt, który wprowadził *Stoglav*, różni się nieco od praktykowanego współcześnie. Różnica polega na tym, że we współczesnych *Trebnikach*²², nałożenie nowej szaty i śpiewanie psalmu 31-ego sprawowane jest przed bierzmowaniem, a nie po (*Trebnik*, 2004, s. 51-55).

17 *gława* kończy się postanowieniem, mówiącym o tym, że chrzestny powinien być tylko jeden²³.

Gławy 18-24

Gławy od 18 do 24 (*Stoglav*, 1862, s. 110-120) traktują o sakramencie małżeństwa. Szczególną uwagę poświęca się w nich tematowi, które dotyczą szczegółów sprawowania sakramentu oraz poszczególnych przypadków zawarcia małżeństwa. Niemniej jednak rozdziały te zawierają normy regulujące relacje małżeńsko-rodzinne (Gorskij, A. (red.) 1985, s. 437).

Stoglav zawiera następujące postanowienia na temat małżeństwa:

- 1) Obrzęd zaręczyn oraz obrzęd koronowania²⁴ zgodnie z *ustawem* cerkiewnym, kapłani powinni sprawować w kompletnych szatach liturgicznych (*Gława XVIII, Stoglav*, 1862, s. 110).
- 2) Sakrament powinien być sprawowany w dzień, bezpośrednio po Boskiej Liturgii. Nie może być sprawowany w nocy (*Gława XVIII, Stoglav*, 1862, s. 110).
- 3) Oblubieniec musi mieć ukończone 15 lat, oblubienica zaś 12²⁵ (*Gława XVIII, Stoglav*, 1862, s. 110).

²⁰ *Wosprijemnik* – rodzic chrzestny, w zależności od płci dziecka (jeżeli chrzczony jest chłopiec – wtedy *wosprijemnikom* jest mężczyzna, jeżeli dziewczynka – wtedy analogicznie kobieta). Przep. aut. K.W. (ks.).

²¹ Mowa jest tutaj o Sakramencie Bierzmowania. Przep. aut. K.W. (ks.).

²² *Trebnik* – księga zawierająca modlitwy i obrzędy, stosowane dla potrzeb jednego lub kilku wiernych w zależności od okoliczności ich życia. W *trebniku* zawarte są również rytury sprawowania sakramentów, poza eucharystią oraz kapłaństwem. (Lenczewski, 1981, s. 14)

²³ W przypadku chrzczenia osoby, płci męskiej – ojciec chrzestny, w przypadku chrzczenia osoby płci żeńskiej – matka chrzestna. W obecnej praktyce PAKP są zawsze oboje rodzice chrzestni, jednak dziecko po wyjęciu z wody oddawane jest dla *wosprijemnika*. Przep. aut. K.W. (ks.).

²⁴ Obrzęd zaręczyn oraz obrzęd koronowania są to dwie części składowe sakramentu małżeństwa w Cerkwi prawosławnej. Zob. (Bondaruk, 1987, s. 134).

²⁵ W dzisiejszej praktyce PAKP nie ma praktycznego zastosowania, ponieważ nie pokrywa się w tym zakresie z ustawą cywilną, która jest wyznacznikiem wieku zawarcia małżeństwa (Art. 10 § 1, Kodeks rodzinny i opiekuńczy). Ten akt prawny mówi, że: „Nie może zawrzeć małżeństwa osoba niemająca ukończonych lat osiemnastu. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobie-

- 4) Po zakończeniu sprawowania sakramentu, duchowny zobowiązany jest pouczyć nowożeńców, jak należy żyć zgodnie z regułami Cerkwi Prawosławnej (*Gława XVIII, Stoglav*", 1862, s. 110).
- 5) Kiedy jeden ze współmałżonków wstępuje po raz pierwszy w związek małżeński, zaś drugi po raz drugi lub trzeci, ryt sakramentu małżeństwa jest taki sam jak zwykle, z tą różnicą, że kapłan za każdym razem najpierw wypowiada imię tej osoby, która bierze ślub po raz pierwszy, a na zakończenie wznosi modlitwę za tego, który drugi raz wstępuje w związek małżeński. W sytuacji, kiedy jest to już trzeci ślub jednego ze współmałżonków, ryt jest taki jak wcześniej, tylko w modlitwie czytanej na koniec zamienia się słowa „к третьему браку” na „к третьему совокуплению”, ponieważ trzecie małżeństwo dopuszczane jest tylko ze względu na potrzebę cielesną (*Gława XIX, Stoglav*", 1862, s. 111-112).
- 6) Kiedy oboje ze wstępujących w związek małżeński, będą to czynić po raz drugi lub trzeci, ślub sprawowany jest wg następującego rytu: kapłan ubrany jest w *jepitrachil i rize*, po modlitwach początkowych czyta modlitwę²⁶, następnie czytana jest lekcja apostołska (List do Efezjan, 15, 25-33), Ektenia usilna „Pomiłuj nas Boże...”, *otrust* (*Gława XX, Stoglav*", 1862, s. 112-113).
- 7) Na podstawie odpowiedzi o drugim małżeństwie – błogosławionego Nikity, metropolity Iraklijskiego (XII w.) oraz 7. kanonu Soboru Lokalnego w Neocezarei²⁷ – Sobór Stu Rozdziałów postanawia, że kapłan po udzieleniu ślubu dla osób, które wstępują w związek małżeński po raz drugi lub trzeci, nie może uczestniczyć w przyjęciu weselnym (*Gława XXII, Stoglav*", 1862, s. 115).
- 8) Na podstawie reguły patriarchy Konstantynopolitańskiego – Nicefora (806-815 r.) (*Gława XXI, Stoglav*", 1862, s. 115), sobór postanowił, że kto wstępuje w związek małżeński po raz drugi lub trzeci, nie jest nad nim sprawowany obrzęd koronowania, a czyta-

cie, która ukończyła lat szesnaście, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny”. (*Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, (Tekst ujednolicony ustawy), w: „Internetowy System Aktów Prawnych”, [on-line]; (Znosko, 1975, s. 65).

²⁶ Treść modlitwy: „Господи боже наш, иже Авраама друга назвав, и Исаака возлюбив, и Якова к жене Лии совокупив, устроивше того и второму ложу Рахилину приобщитися, сам ныне благослови рабы своя сия, имярек. Освяти иже ко второму браку, или третьему, приходящая, ради естественного искушения и еже ко юности прилучшаго вдовства. Ты бо хотя немощи нашей Павлом сосудом избрания твоего законоположив, лучше быти телесного разжежения, еже Господи брака, немятежен тех живот соблюди, целомудренно тем пожити благоволи в повелении твоих бдящих отпряженья соуза, яко твоя держава и твое есть царство и сила и слава Отца и Сына и святого Духа ныне и присно и во веки веков аминь”. (*Stoglav*", 1862, s. 112-113).

²⁷ Treść 7. kanonu Soboru Lokalnego w Neocezarei: „Презбитер не śmie uczestniczyć в учтце веселней двузеңца, ponieważ двузеңцови потрібна jest pokuta. Cóż by to był za презбитер, który poprzez uczestnictwo в учтце похвалалбы такіе звязкі małżeңскіе”. (Znosko, 2000, s. 134).

na jest tylko modlitwa. Oprócz tego wierny odłączany jest od eucharystii na 2 lata – jeżeli bierze ślub po raz drugi (w przypadku młodego wieku odłączano na rok), zaś na 5 lat – jeżeli po raz trzeci. Sobór zabrania wstępować w związek małżeński po raz czwarty. W 23 *gławie* odnajdziemy również odwołanie do słów św. Grzegorza Teologa, który twierdził, iż „pierwszy ślub – prawo naturalne, drugi – ma na celu niedopuszczenie do większego grzechu, trzeci – odstępstwo od prawa, czwarty – bezbożność, życie w czwartym małżeństwie porównywane jest do życia świni” (*Gława XXIII, Stoglav*", 1862, s. 116).

- 9) Kiedy miną lata *epitemii* nałożonej na małżonków, którzy po raz trzeci wstąpili w związek małżeński (5 lat), mogą wtedy przystępować do Eucharystii tylko raz w roku – podczas Wielkiego Postu. Kiedy taki człowiek będzie przejawiał szczerą skruchę, to jego ojciec duchowy może podjąć decyzję o wcześniejszym zakończeniu *epitemii*, jednak nie może to nastąpić wcześniej niż 3 lata od ślubu. Jeżeli duchowny dopuści takiego wiernego do Eucharystii wcześniej, zostaje pozbawiony stanu kapłańskiego. Innymi czynnikami, które mogły wpłynąć na wymiar kary cerkiewnej, mogły być: wiek czy też brak potomstwa z poprzednich małżeństw (*Gława XXIV, Stoglav*", 1862, s. 117-120).

W treści powyższych postanowień możemy zauważyć, iż pomimo dopuszczania przez Cerkiew drugiego i trzeciego małżeństwa, nakładane były *epitemie* na małżonków. Takie przypomnienie i podkreślenie przez Sobór Stu Rozdziałów praw dotyczących małżeństwa było spowodowane tym, że nie były one przestrzegane, ludzie wstępowali w związek małżeński po 6 czy też 7 razy. Jednak faktem historycznym jest to, iż sam Iwan IV po śmierci jego żony Anastazji, żenił się jeszcze sześć razy (Gorski, A. (red.) 1985, s. 438).

Gława 25

Gława 25 (Gława XXV, Stoglav", 1862, s. 120-121) odpowiada na 20 pytanie z I grupy carskich pytań i mówi o tym, że kandydat na diakona musi mieć ukończone 25 lat, aby przyjąć święcenia diakońskie, zaś diakon, aby być wyświęconym na kapłana, musi ukończyć 30 lat²⁸. Poruszony jest tutaj również problem, wyświęcania duchownych, którzy są słabo wykształceni.

Gława 26

Gława 26 (Gława XXVI, Stoglav", 1862, s. 121-123) kontynuuje temat rozpoczęty w poprzednim rozdziale postanowień soborowych, a mianowicie problem wyświęcania duchownych, którzy są słabo wykształceni. Jako

²⁸ O kryterium wieku kapłana przyjmującego święcenia diakońskie lub kapłańskie w dzisiejszej praktyce Cerkwi prawosławnych na świecie pisze bp Jerzy (Pańkowski) (2016, s. 117-122).

główną przyczynę owej sytuacji, car upatruje brak szkół, które posiadałyby odpowiednio wysoki poziom oraz brak kadry nauczycielskiej zdolnej do ich prowadzenia. Omawiany rozdział zawiera szczegółowe rozporządzenia wydane przez sobór w tej sprawie. Nakazuje on duchowieństwu tworzenie przy parafiach szkół, w których uczniowie, poza zdobywaniem elementarnych umiejętności takich jak czytanie i pisanie, uczyliby się także śpiewu. Nauczyciele zaś mieli obowiązek wychowywania młodego pokolenia w duchu moralności chrześcijańskiej (*Gława XXVI, Stoglav*", 1862, s. 121-122).

Co ciekawe, kwestie śpiewu cerkiewnego nie były dla cara obce, ponieważ uwielbiał on śpiewać w cerkwi, był kompozytorem i wykonawcą wielu utworów cerkiewnych. Dzięki temu, we wprowadzaniu reform dotyczących kwestii muzyki cerkiewnej, pomagał on swoim autorytetem (Gardner, 1978, s. 536; Parfent'ev, 1991, s. 77-78).

Gława 31

Gława 31 (Gława XXXI, Stoglav", 1862, s. 131-136) jest odpowiedzią na 26 carskie pytanie z I grupy i dotyczy czynienia znaku krzyża. Sobór Stu Rozdziałów odrzuca trójpalcowe (ros. *trojepierstije*) – przy którym należy łączyć kciuk ze wskazującym i środkowym, przyciskając do dłoni dwa pozostałe²⁹. Jedynym prawidłowym sposobem czynienia znaku krzyża uznaje zaś dwupalcowe (ros. *dwojepierstije*) – przy którym palec wskazujący i środkowy są wyprostowane, serdeczny i mały przyciśnięte są do dłoni kciukiem. Sobór utrzymuje starszy sposób czynienia znaku krzyża, co spowodowane było izolacją od Bizancjum po najeździe mongolskim. Niniejsza *gława* oprócz drobiazgowego wyjaśnienia konieczności żegnania się dwoma palcami, grozi, iż karą za naruszenie owego przykazu – jest przekleście (Gorskij, A. (red.), 1985, s. 438).

Gława 41

Gława 41 (Gława XL, Stoglav", 1862, s. 165-202) zawiera II grupę pytań cara (32) i przy każdym pytaniu, zamieszczona od razu została odpowiedź, czy też decyzja Soboru.

• Pytanie X.

Pytanie X reguluje, kiedy należy śpiewać psalmy: 136 – „Na rzekach Babilonu” oraz 134 – „Chwalcie imię Pań-

skie”. Sobór postanowił (zgodnie z sugestią cara), że psalm 136 należy śpiewać trzy razy w roku – w niedzielę o synu marnotrawnym, w niedzielę seropustną oraz mięsopustną. W pozostałe niedziele należy śpiewać psalm 134 (*Gława XL, Stoglav*", 1862, s. 173-174). W dzisiejszej praktyce liturgicznej psalm „Na rzekach Babilonu” śpiewany jest razem z pieśnią „Chwalcie imię Pańskie” w trzy niedziele wspomniane przez Sobór Stu Rozdziałów.

• Pytanie XI.

Pytanie jedenaste jest uzupełnieniem 9 *gławy*, a dokładniej jej fragmentu dotyczącego sprawowania *proskomidii*. Mowa jest tutaj o wyjmowaniu cząsteczki za św. Jana Chrzciciela. Sobór postanawia, iż cząsteczka ta na ma być kładzona po prawej stronie agnca, i musi być mniejsza niż cząsteczka wyjmowana w intencji Przenajświętszej Bogurodzicy (*Stoglav*", 1862, s. 174).

• Pytanie XII.

Odpowiedź na pytanie XII reguluje sprawę wygłaszania rozesłania godzin kanonicznych, tj. przed rozpoczęciem Boskiej Liturgii. Sobór postanawia, iż we wszystkich świątyniach rozesłanie należy wygłaszać w królewskich wrotach, a następnie po otrzymaniu wybaczenia grzechów od wiernych kapłan rozpoczyna Boską Liturgię (*Stoglav*", 1862, s. 174).

Gława 42

Gława 42 (Gława XLII, Stoglav", 1862, s. 202-210) odnosi się do śpiewania *Alliłuja*. Temat ten nie był poruszony w I czy też II grupie carskich pytań. Problem polegał na tym, czy *Alliłuja* śpiewać i czytać dwa, czy trzy razy. Sobór postanowił wygłaszać w następujący sposób: *Alliłuja, Alliłuja, Sława Tobie Boże* (Bočkarev, 1906, s. 210).

Niezwykle trudnym zadaniem jest przedstawienie kompleksowego zagadnienia i dorobku, jaki wniósł do nauki Cerkwi prawosławnej Sobór Stu Rozdziałów. Należy stwierdzić, iż Sobór Stu Rozdziałów osiągnął swój bardzo uniwersalny cel, poddając pod dyskusję wszystkie aspekty funkcjonowania Cerkwi na Rusi, w celu jej oczyszczenia z wszystkich niedoskonałości. Oczywistym faktem jest to, że nie wszystkie postanowienia były trafne, ale większość z nich – jeżeli faktycznie wprowadzone zostały do życia Cerkwi – była bardzo korzystna. Niestety historycy jednogłośnie potwierdzają smutny fakt niepełnej realizacji postanowień *Stogława* w funkcjonowaniu Cerkwi prawosławnej na Rusi.

²⁹ W taki sposób wierni Cerkwi Prawosławnej czynią znak krzyża obecnie. Przyp. aut. K.W. (ks.)

Bibliografia

- Anchimiuk, Jeremiasz, abp. (2003). *Reformy Patriarchy Nikona*. W: J. Zieniuk (red.), *Chrześcijaństwo Kościoła Prawosławnego* (s. 14–22). Białystok: Bractwo Prawosławne św. św. Cyryla i Metodego.
- Bočkarjev, W., A. (1906). *Stoglav i istoriâ Sobora 1551 g.* Ūhnov. [Бочкарев, В., А. (1906). *Стоглав и история Собора 1551 г.* Юхнов]
- Bondaruk, K. (1987). *Nauka o Nabożeństwach Prawosławnych*. Białystok.
- Borowik, H. (2001). *W Cerkwi Prawosławnej*. Białystok.
- Boska Liturgia świętego ojca naszego Jana Chryzostoma*. (2001). Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Bulgakov, M. (1870). *Istoriâ Russkoj Cerkvi*. (t. 6, Kn. I). Sankt-Peterburg. [Булгаков, М. (1870). *История Русской Церкви*. (t. 6, Kn. I). Санкт-Петербург].
- Czasosłow*. (1925). Warszawa.
- Fediukina, H. (2014). *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski, z cytatami z tekstów biblijnych*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Florâ, B. N. (2010). Ioann IV Vasilevič. W: *Pravoslavnaâ Enciklopediâ* (t. XXIII, s. 628-641). Moskva [Флоря, Б. Н. (2010). Иоанн IV Василевич. W: *Православная Энциклопедия* (t. XXIII, s. 628-641). Москва].
- Gardner, I. A. (1978). *Bogoslužebnoe penie Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi* (t. I.). Jordanville. [Гарднер, И. А. (1978). *Богослужебное пение Русской Православной Церкви* (t. I.). Jordanville.]
- Gorskij, A. (red.). (1985). *Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov. Zakonodatel'stvo perioda obrazovanâ i ukreplenâ Russkogo centralizovannogo gosudarstva* (t. II.). Moskva. [Горский, А. (ред.). (1985). *Российское законодательство X-XX веков. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства* (t. II.). Moskva.]
- Gusejnova, Z., Perelešina, V., Starikova, I. (2005). *Pesnopeniâ Vcenošnego bdeniâ v russkoj monodijnoj pevčeskoj tradicii XVI-XVII vv.* W: *Pravoslavnaâ Enciklopediâ* (t. IX, s. 675-676). Moskva. [Гусейнова, З., Перелешина, В., Старикова, И. (2005). *Песнопения Всенощного бдения в русской монодийной певческой традиции XVI-XVII вв.* W: *Православная Энциклопедия* (t. IX, s. 675-676). Москва].
- Jakimiuk, M., Gabriel (Hagrioryta), hieromnich, Misiejuk, J. (red.). (2001). *Katechizm Cerkwi Prawosławnej*. Hajnówka.
- Korobin, G., Mihajlova N. (1999). *Ispravlenie bogoslužebnyh knig. Istoričeskij obzor za period s XV do načala XX veka*, W: *Bogoslužebnyj âzyk Russkoj Cerkvi. Istoriâ, popytki reformacii* (s. 9-69). Moskva: Izdanie Sretenskogo monastyra. [Коробин, Г., Михайлова Н. (1999). *Исправление богослуженных книг. Исторический обзор за период с XV до начала XX века*, W: *Богослужебный язык Русской Церкви*. *История, попытки реформации* (s. 9-69). Москва: Издание Сретенского монастыря.]
- Lenczewski M. (1981). *Liturgika*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Liturgia Kościoła prawosławnego*. (2001). Kraków.
- Liturgija Ioanna Zlotoustago*. (2001). Warszawa.
- Ławreszuk, M., ks. (2009) *Historyczny rozwój typikonu jerozolimskiego i jego współczesna rola*, W: *Elpis*, 19-20 (32-33), 167-198.
- Metallov, V. (1990). *Očerok istorii pravoslavnogo cerkovnogo peniâ v Rossii*. izdanie III. Moskva. [Металлов, В. (1990). *Очерк истории православного церковного пения в России*. издание III. Москва.]
- Pańkowski, J., bp. (2016). *Nie zaniedbuj w sobie daru łaski... Rozważania o kapłaństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej.
- Parfent'ev, N. (1991). *Professional'nye muzykanty Rossijskogo gosudarstva XVI–XVII vekov. Čelabin'sk*. [Парфентьев, Н. (1991). *Профессиональные музыканты Российского государства XVI–XVII веков. Челябинск*]
- Sawicki, D. (2013). *Idee „Świętej Rusi” i „Trzeciego Rzymu” i ich miejsce w nauczaniu staroobrzędowców pomorskich*. *Cerkiewny Wiestnik*, 1/2013, 47-63.
- Schmemann, A. (2001). *Droga Prawosławia w Historii*. Białystok.
- Skaballanovich, M. (2004). *Tolkovyj Tipikon. Ob'yasnitel'noe iz'jasnenie Tipika s istoričeskim vvedeniem*. Moskva: Izdanie Sretenskogo monastyra [Скабалланович, М. (2004). *Толковый Типикон. Объяснительное изъяснение Типика с историческим введением*. Москва: Издание Сретенского монастыря].
- Stoglav*". (1862). Kazan': v Tipografii Gubernskago Pravleniâ [Стоглавь. (1862). Казань: в Типографии Губернского Правления.]
- Trebnik*. (2004). Kijów.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Tekst ujednolicony ustawy). [online] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640090059>, [9.04.2020]
- Wilkiel, K., ks. (2019). *Historyczne uwarunkowania Soboru Sturodziałów*. *Elpis*, 21 2019, 27-33.
- Wołoskiuk, W. (2003). *Język cerkiewnosłowiański w monodycznym śpiewie cerkiewnym na Rusi*. W: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*. Białystok.
- Želtov, M. (2001). *Anafora*. W: *Pravoslavnaâ Enciklopediâ* (t. II, s. 279-289). Moskva]. Желтов, М. (2001). *Анафора*. W: *Православная Энциклопедия* (t. II, s. 279-289). Москва].
- Znosko, A., ks. (1975). *Prawosławne Prawo Kościelne*. Cz. II. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna. Warszawa.
- Znosko, A., ks. (2000). *Kanony Kościoła Prawosławnego* (t. I). Hajnówka.

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIWERSYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI

ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl